

გიგი თევზაძე

“ვ?”:

ბოლოს და ბოლოს, რა არის ეს „ვეფხისტყაოსანი“¹

ორ საუკუნეზე მეტია „ვეფხისტყაოსანი“ [ჯერ] ევროპის და [შემდეგ] მსოფლიოს შუა საუკუნეებით დაინტერესებულ ინტელექტუალთა თვალთახედვის არეალში მოექცა. მან მალევე მოიპოვა კონტრეტული - შუა საუკუნეების სარაინდო რომანის სტატუსი, რამაც ხაზი გაუსვა საქართველოს მიკუთვნებულობას იმდროინდელი შუა საუკუნეების ლიტერატურის [და, შესაბამისად, კულტურის] main-stream-ისათვის², თუმცა ის მაინც რჩება უცნაურ, ორმაგ ფენომენად: 1. არაქართულენოვანი მკითხველისათვის ის წარმოადგენს, მართალია, შუა საუკუნეების გლობალური კონტექსტის ნაწილს, მაგრამ მაინც ლოკალურ, მხოლოდ საქართველოსათვის მნიშვნელოვან სარაინდო რომანს, რომლის გეოგრაფიული და ისტორიული ადგილი სადღაც „შაჰ-ნამეს“ და „სიმღერა როლანდზე“ შორის არის განლაგებული. 2. ქართველებისათვის, შუა საუკუნეების, კოლონიალური, პოსტკოლონიალური, მოდერნული, პოსტმოდერნული და პოსტ-პოსტმოდერნული ლიტერატურის მიუხედავად, „ვეფხისტყაოსანი“ ჯერ კიდევ რჩება ძირითად

¹პერიფრაზი უმბერტო ეკოს ერთ-ერთი ესსეს სათაურისა, სადაც ის დასავლურ ლიტერატურულ კანონზე საუბრისას ამბობს: „ვინ არის ეს რუსთაველი?“

Umberto Eco, “Rustaveli, chi era costui?”. *L'espresso*. <http://espresso.repubblica.it/dettaglio/rustaveli-chi-era-costui/2139101>

² Историческое изображение Грузии в политическом, церковном и учебном ее состоянии, СПб., 1802; M. Brosset, Recherches sur la poesie georgienne, Nouveau journal Asiatique, V, 1833.

Н. Марр, Вступительные и заключительные строфы Витязя в барсовой коже Шоты из Рустава. Грузинский текст, русский перевод и пояснения с этюдом „Кульг женщины и рыцарство в поэме“, ТР, XII, Санкт-Петербург, 1910

Chota Rustaveli, L'homme a la peau de leopard. Texte francais de m. Georges Gvazava et de m-me Anie Marcel-Paon, Paris, 1938;

La pelle di Leopardo di Schotha Rustaveli, Milano, 1945;

Schota Rustaveli, Der Recke im Tigerfell, Altgeorgisches Poem, Deutsche Nachdichtung von Hugo Huppert, Berlin, 1955, 1970

აგრეთვე, იხ. „რუსთაველი მსოფლიო ლიტერატურაში“. თბილისი, 1976.

ტექსტად, რომლის ინტერტექსტუალური რეფერირება, ალუზია, დეკონსტრუქცია და რეკონსტრუქციაც მიმდინარეობს³. თანამედროვე სამყაროში ძნელია იპოვო ისეთი ვითარება, სადაც აქტიური ლიტერატურის ხერხემალი კვლავ 9 საუკუნის წინ დაწერილი ტექსტია.

ამ ქართული აღქმის მიზეზად, ქართველი მწერლების გაუნათლებლობას და პროვინცილიზმს ვერ დავასახელებთ: პირიქით, შეიძლება ითქვას, რომ რაც უფრო ჩახედულია ქართველი მწერალი თანამედროვე ლიტერატურის ტექნიკებში და პროცესებში, მით უფრო მიმართავს „ვეფხისტყაოსანს“, როგორც შემოქმედების წყაროს. გარდა ამისა, „ვეფხისტყაოსნის“ ქართველი მკვლევარები, მე-19 საუკუნის ბოლოდან დღემდე, ძალიან ნოყიერ ნიადაგს პოულობენ „ვეფხისტყაოსანში“ სხვადასხვა თეორიის თუ ფილოსოფიურ-თეოლოგიური მოძღვრების ნაკვალევის აღმოსაჩენად: აქაც, პროვინციალიზმი არ არის განმართლება: ამ მკვლევარების ნაწილი კარგად იცნობს და იცნობდა თანამედროვე აზროვნებას და მის გამოხატვებს⁴.

თუკი დავუშვებთ, რომ ქართული აღქმა არ არის პროვინციალური და ტექსტს ადეკვატურად აღიქვამს, მაშინ კითხვა რომ შევაბრუნოთ და „ვეფხისტყაოსნის“ ევროპელ მკვლევარებს გადავხედოთ: იქ ხომ არ არის რაიმე მიზეზი, რომლის მიხედვითაც „ვ“-ს ტექსტის გაზიარებული ინტერპრეტაცია ჩამოყალიბდა: „ვეფხისტყაოსნის“ ქართულ ენაზე წამკითხველ პირველ უცხოელ მკვლევარებს/მთარგმნელებს (XIX-XX საუკუნეები) რომ გადავხედოთ, ვნახავთ უცნაურ ფაქტს: არც ერთი მათგანი არ იყო შუა საუკუნეების ლიტერატურის ან, თუნდაც ზოგადად, შუა საუკუნეების კულტურის სპეციალისტი. აი, მათი სია:

მარი ბროსე (1802-1880) - ჟურნალისტი, ლიტერატორი;

³ იხ. აკა მორჩილაძე, „წიგნი“ თბილისი, 2003; პაატა შამუგია, „ანტიტყაოსანი“. თბილისი, 2007; ინტერვიუ რობერტ სტურუასთან, გაზ. „24 საათი“, 15 თებერვალი, 2003

⁴ ვიქტორ ნოზაძე, „ვეფხისტყაოსანის ღმრთისმეტყველება“. პარიზი 1962
ვლადიმერ ნორაკიძე, „ადამიანობის იდეა ვეფხისტყაოსანში“. თბილისი, 1966
ზვიად გამსახურდია, „ვეფხისტყაოსანის სახიმეტყველება“. თბილისი, 1991
ზურაბ კიკნაძე „ორი სამეფო“. თბილისი, 2013

არტურ ლაისტი (1852-1927) - ჟურნალისტი და მთარგმნელი;

ნიკო მარი (1864-1934) - ენათმეცნიერი;

ბელა ვიკარი (1859-1945) - ენათმეცნიერი, ეთნოგრაფი;

ნიკოლაი ზაბოლოცკი (1903-1958) - პოეტი, მთარგმნელი;

ჰუგო ჰუპერტი (1902-1982) - მთარგმნელი;

მარჯორი უარდროპი (1869-1909) - მთარგმნელი;

მათი უმეტესობა გამოირჩეოდა ქართული ენის კარგი ცოდნით და ასევე იმით, რომ არ იყო შუა საუკუნეების კულტურის სპეციალისტი. შედეგად, მათი წარმოდგენები შუა საუკუნეების ლიტერატურაზე არ უნდა გასცდენოდა, ზოგადად, კარგი განათლების მქონე ჰუმანიტარის ცოდნის ფარგლებს. არ არის გასაკვირი, რომ „ვეფხისტყაოსანი“ და შუა საუკუნეების სპარსულ/ინდურ/ევროპული ეპოსი ერთმანეთთან არავის შეუდარებია⁵.

აღსანიშნავია, რომ ამ მხრივ არც „ვეფხისტყაოსნის“ მეოცე საუკუნის საბჭოთა პერიოდის ქართველი მკვლევრები გამოირჩეოდნენ. კორნელი კეკელიძეს თავის „ქართული ლიტერატურის ისტორიაში“ არაერთი გვერდი აქვს მიძღვნილი „ვეფხისტყაოსნისათვის“,⁶ თუმცა, არ აქვს გაკეთებული არცერთი შედარება შუა საუკუნეების სხვა საერო ტექსტებთან. შესაძლებელია ეს საჭოთა ცენზურის გამოც ხდებოდა: საბჭოთა კავშირის პირველ ათწლეულებში და შემდეგაც, რეპრესიულ მანქანას შეეძლო მკაცრად დაესაჯა ყველა, ვინც რაიმე პარალელს ავლებდა ბურჟუაზიული სამყაროს ისტორიასთანაც კი.

⁵ გამონაკლისს წარმოადგენს ვიქტორ ნოზაძის გამოუქვეყნებელი ხელნაწერი, სადაც ის შუა საუკუნეების სარაინდო და ეპილური პოემების და „ვ“-ს სიუჟეტებს დარებს ერთმანეთს. <http://www.nplg.gov.ge/gsd/cgi-bin/library.exe?e=d-01000-00---off-0period--00-1--0-10-0---0---0prompt-10---4-----0-0l--11-en-50---20-help---00-3-1-00-0-0-11-1-0utfZz-8-10&a=d&cl=CL4.2&d=HASH0122cedaacefe520de36a3d8.7.3>

⁶ კორნელი კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, II, თბილისი, 1958, გვ. 149-160

რომ შევადაროთ ”ვეფხისტყაოსანი“ სხვა, დაახლოებით მე-7-დან (კელტური ეპოსის ”Táin Bó Cúailnge“ შემქნის დრო) მე-16 საუკუნემდე (არიოსტოს „გახელებული როლანდის“ დაწერის დრო) დაწერილ ეპოსებს, საინტერესო სურათს მივიღებთ:

შესაძლებელია გავაკეთოთ ოთხი მნიშვნელოვანი ნიშანის იდენტიფიცირება, რაც „ვეფხისტყაოსანს“ გამოარჩევს ამ პერიოდის სარაინდო რომანებისაგან:

1. სასწაულების არარსებობა:

„ვეფხისტყაოსანი“ უცნაურად სეკულარული ეპოსია: ძალიან რეალისტურია. უფრო ქრონიკებს ჰგავს, ვიდრე სარაინდო რომანს. თუმცა, ფორმაც, გადმოცემის წესიც და პესონაჟებიც სარაინდო/ზღაპრულია: უცხო ქვეყნები, უცხო მეფეები, უცხო მხარეები. თუმცა, ამ ფორმის მიუხედავად, მასში არ არსებობს არც ერთი მაგიური ნივთი, სასმელი, ქმედება, ჯადოქარი. ყველა ფენომენი, სიტყვიერად აღწერილი როგორც საოცრება, მოგვიანებით აღიწერება, როგორც დახელოვნების შედეგი; ხოლო ყველა ნივთი, თავდაპირველად მოხსენიებული როგორც ჯადოსნური, შემდეგ ზუსტდება როგორც ოსტატური ნაკეთობა. მაგალითად, გრძნეულ ქაჯთა ხსენებისას სწრაფი დეკონსტრუქციაც ხდება - ავტორი ამბობს, რომ ქაჯები, უბრალოდ, განსწავლული და დახელოვნებული ადამიანები არიან. ასეთ სარაინდო რომანს შუა საუკუნეები არ იცნობს: ისტორიულ ეპოსებსაც კი წინ უძვის მითოლოგიური გარემო; ხშირად ისტორიული თხზულებებიც/ეპოსებიც არ არის თავისუფალი სასწაულებისაგან და ჯადოსნობებისაგან.

ყოველივე ამის ფონზე, „ვ“ სრულიად გამორჩეული ტექსტი უნდა ყოფილიყო შუა საუკუნეების ნარატიული კულტურის ფონზე და, ალბათ, ისეთივე ზეგავლენა უნდა მოეხდინა მკითხველზე, როგორც „ჰარი პოტერმა“ მოახდინა, ოღონდ პირიქით: თუკი როულინგმა ყველას დაანახა, რომ ჩვენს რუტინულ სამყაროს დამატებული ფანტაზია საოცარ შედეგებს იძლევა, „ვ“-ს ავტორმა ყველას აჩვენა, რომ რუტინულ სასწაულებს

მოშორებული ცხოვრებაც ისევე საინტერესოა და რომ ყველა შეიძლება გახდეს მის ნარატივებში აღწერილი ამბების წევრი⁷.

2. სასულიერო პირების არარსებობა:

ვეფხისტყაოსანში ისეთი პერსონაჟიც კი არ არსებობს, რომლებიც მიახლოებით მაინც მოაგონებდა მკითხველს სასულიერო პირს; მხოლოდ ერთი ადგილია, სადაც ნახსენებია "მუყრნი და მულიმნი" (სტრ. 351), და ისიც სეკულარული კონტექსტში, შესაბამისი, დამცინავი კომენტარით. მეტიც, არ არსებობს არც ერთი „ბრძენი მოხუცი“, რომელმაც ოდნავ მაინც შეიძლება მოგვაგონოს სასულიერო პირი.

სრულიად შესაძლებელია, რომ „ვეფხისტყაოსანი“ ამიტომაც იყო საუკუნეების განმავლობაში ეკლესიის მხრიდან დევნის ობიექტი და, ალბათ, ამითვე აიხსნება მისი უზომო პოპულარობა საქართველოს ტერიტორიაზე: შესაძლებელია, ამ მხრივ, „ვ“ ჩვენთვის უცნობი პოლიტიკური სეკულარული მოძრაობის ანარეკლია, რომელიც ჰყვება, რომ შეიძლება არსებობდეს გარემო სასულიერო პირების გარეშე, სადაც ადამიანი, ავთანდილივით, პირდაპირ მიმართავს ღმერთს. ამ მხრივ, „ვ“ სეკულარიზმის მანიფესტია.

3. ყველა ნარატივი და ფაბულა, რომელიც არსებობს შუა საუკუნეების (და არა მარტო) სამყაროში, აღწერილია და ძირითადი ფაბულის ნაწილია; შედეგად, „ვეფხისტყაოსანი“ არის არის არა პერსონაჟების ურთიერთობა, არამედ ამბებისა და სიუჟეტებისა:

შესაძლებელია ოთხი ურთიერთგადამკვეთი სიუჟეტი გამოვყოთ:

⁷ თუმცა, ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ თუკი როულინგმა არსებული [ფენტეზის] ტრადიცია გააგრძელა და საყოველთაოდ მისაღებად/გაზიარებულად აქცია, „ვ“-ს ავტორის პროექტი ჯერ-ჯერობით - უპრეცედენტოდ გამოიყურება. „ვ“ თვითონ გვევლინება ტრადიციის შემქმნელად.

- I. ცენტრალურ ევროპული ამბავი [დასავლური სარაინდო რომანი]: რაინდი სატრფოს დავალების შესასრულებლად მიდის. დავალების შესრულების სანაცვლოდ სატრფოს ხელი უნდა მიიღოს - ავთანდილის ამბავი;
- II. სპარსული ამბავი [შაჰ ნამეს მსგავსი]: გმირს, ტახტის რეალურ მემკვირდეს, ინტრიგების გამო საკუთარი ქვეყნიდან გადახვეწა უწევს. მას სატრფოს ართმევენ და შორეულ ციხეში მალავენ - ტარიელის ამბავი;
- III. სამხრეთ ევროპული [ფრივოლური] ამბავი: გმირი მოგზაურობისას მოხვდება ვაჭრების ქალაქში, სადაც სასიყვარულო კავშირს გააბამს მმართველის ცოლთან, რაც საკუთარი მიზნების აღსრულებაში დაეხმარება - ავთანდილის და ფატმანის ამბავი;
- IV. ინდური ამბავი [რამა და ხანუმანი]: გმირები მოგზაურობისას ხვდებიან მეომარს, რომელსაც ისინი დაეხმარებიან და რომელიც, მოგვიანებით, მათ დაეხმარება მიზნის მიღწევაში - ფრიდონის ამბავი.

4. გამოყენებულია ყველა სიმბოლო, ხატი და ოპოზიცია, რომელიც გამოიყენებოდა შუა საუკუნეების ინტელექტუალების მიერ:

მაგალითად, მუდმივად მიმდინარეობს ორი ქალაქის (ქვეყნის) დაპირისპირება: ინდოეთი/არაბეთი, ინდოეთი/ხატაეთი, არაბეთი/მულრაზანზარი, ინდოეთი/ქაჯეთი.

აღსანიშნავია ერთ-ერთი თავი, სადაც გმირის (ავთანდილის) მონოლოგში ყველა მნათობი - იმდორინდელი ეზოტერიული და მისტიკური სიმბოლოებია მოხსენიებული.

განსაკუთრებით საყურადღებოა ეპოსის ბოლო ნაწილი, სადაც ყველა წინამძღვრობა დაძლეულია და ჰარმონია მყარდება - აქ ქრისტიანული სასუფეველის რელიგიური ნარატივი და სიმბოლოებია გამოყენებული.

ვფიქრობ, ამ ოთხი ნიშნის ჩამოთვლის შემდეგ ცხადია, თუ რატომ იზიდავს აქამდე ქართველ მკითხველებს თუ ავტორებს „ვ“: ეს ოთხი ნიშანი ტექსტს არა მარტო შუა საუკუნეების ლიტერატურაში გამოარჩევს, არამედ ჯერაც თანამედროვე ლიტერატურად ტოვებს:

1. სათავგადასავლო რომანი ჯადოქრობის და ჯადოსნობის გარეშე;
2. პრინციპულად სეკულარული სამყარო, ადამიანის პირდაპირი კავშირი ღმერთთან, ყოველგვარი მედიატორების გარეშე;
3. სხვადასხვა მხარეების (ქვეყნების, ლიტერატურის) ნარატივების კრებული, რომელთა გადაკვეთის წერტილშიც წარმოიშობა ფაბულა;
4. მაქსიმალურად ბევრი სხვადასხვა კონფესიისა და მოძღვრების სიმბოლოს და ხატის გამოყენება, რომელიც ყველანაირი ინტერპრატაციის საშუალებას იძლევა და, საბოლოოდ, შეიძლება გავიგოთ, როგორც ირონია მკითხველის, ტექსტის და საკუთარი თავის მიმართ.

და ბოლოს, ბუნებრივია, ჩნდება კითხვა: თუკი ეს ყველაფერი ასეა და ზედაპირზეა, რატომ არ არის ეს ცხადი უცხოელი და ქართველი მკვლევარებისთვის?

პასუხი, ვფიქრობ, მარტივია: „ვეფხვისტყაოსანი“ არასოდეს მოხვედრილა შუა საუკუნეების მსოფლიო ლიტერატურის სერიოზული მკვლევარის თვალთახედვის არეში. ხოლო რაც შეეხება განათლებულ არასპეციალიტებს: თანამედროვე (modern) მკითხველისათვის რაინდები, ნადირობა, მიჯნურობა, სიყვარული, ცხენდაცხენ და საზღვაო ბრძოლები იმდენად არის რომანტიკით და ზღაპრულობით მოცული, რომ „ვ“ განწირულია, იყოს აღქმული როგორც ჩვეულებრივი ზღაპრული სარაინდო რომანი.